

ՆՈՐԱՀԱՅՏ ԴԱՄԲԱՐԱՆ ՇԻՐԱԿԱՎԱՆՈՒՄ

1982 թվականին Նոր Շիրակավանի շինարարական աշխատանքների ժամանակ գյումրեցի բանվոր Տիգրան Ֆարգադյանը եայտնաբերել է մեկ սայարկդաշին դամբարան, որի ուղեկցող նյութերը (երկու կճուճ, երկու քրեղան, մեկուկուս դաշույն, ասեղ, ասլարանջուն, 12 ձվածիր օղակ և 8 կոճակ) 1996 թվականին եանձնել է Շիրակի երկրագիտական թանգորան:

Կճուճներից առաջինը (աղ. 1, նկ. 1) մեծ է. քարձրությունը 15սմ է, րերանի արամագիծը՝ 11սմ, նսաուկինը՝ 7,5 սմ: Կճուճը սև գույնի է, ունի դեպի դուրս եակված շուրթ, գնդաձև իրան, եարթ նսաուկ: Իրանի վրա կան խորակոս երկու զծանախշեր, որոնց միջև ախքանախշ է, յակ ներքևի խորակոսի ասկ թեք, իրար գուգահեռ եատիկանախշեր են:

Այս գարդամառիվը րնորշ է աշ րրոնգի դարի վերջի և վաղ երկաթի անցման իտուլի խեցեղենին: Նմանորինակ կճուճներ եայտնաբերվել են Արթիկի դամբարանադաշաից, Մեծամարից, Լուսի-րերդից, մեծսսլ մասամբ թվագրվամ են մ. ք. ա. 12-11-րդ. դարերով և եանդիալում են նաև 10-9-րդ. դդ. թվագրվող րսմբարաններում¹: Կճուճների նման ծեեր կան նաև Վրասաանի եամաժամանակյա եուշարձաններում՝ Մելանդիում, Սամաավրայում, Գարգուլայում²:

Երկրորդ կճուճը (աղ. 1, նկ. 3) իտքր է, քարձրությունը 7սմ է, րերանի տրամագիծը՝ 5սմ, յակ նսաուկինը 4սմ է: Այն սև գույնի անգարդ աման է, ունի դեպի դուրս եակված շուրթ, երկթեք իրան, աափակ, քիչ ելուտաավար նսաուկ: Արթիկի մ. ք. ա. 12-11-րդ. դարերով րփսգրվող թիվ 230, 263, 279, 288, 314, 334, 371 դամբարաններից եայանաբերվել են նման անգարդ անոթներ³: Վրասաանում եայտնաբերվել են Սամաավրայից, Թրեյյան դամբարանադաշաից, Գուրգուլայից⁴:

Ջրեղանները ևս երկուսն են: Առաջինն ունի եեաույալ չաիերը (աղ. 1, նկ. 4). քարձրությունը 8 սմ է, րերանի ուրամագիծը՝ 25 սմ, նսաուկինը՝ 7,5 սմ: Ջրեղանը սև գույնի է, նկրսից քայքայվամ, շուրթն իրանի անցման մասում փտքր ինչ ներս է եակվամ, իրանը թեք է, նսաուկը՝ ուավակ:

Երկրորդ քրեղանն (աղ. 1, նկ. 2) ունի 12սմ քարձրություն, րերանի արամագիծը 20 սմ է, նսաուկինը՝ 8 սմ: Այն սև գույնի է, շուրթը դեպի դուրս է եակվամ, իրանը քիչ ուտուցիկ, նսաուկը՝ եարթ: Իրանի վրա խորակոս նախշ է, որից վերև՝ շուրթի տակ, աջ և ձախ թեքությամբ արվամ են իրաթ գուգահեռ գարդանախշեր:

Նմանորինակ քրեղաններ եայտնաբերվել են Արթիկի թիվ 113, 122, 127, 145, 148, 147 և ալ դամբարաններից⁵, Ջեթիից⁶, և մեծամասամբ թվագրվում են մ. ք. ա. 12-11-րդ. դարերով: Վրասաանամ եայանաբերվել են Գուրգուլայից⁷:

Ի դեպ, երկրորդ քրեղանի գարդամառիվը եանդիալում է նաև Արթիկի մ. ք. ա. 14-13 դարերով թվագրվող նյաթեթամ: Խեցեղենի ուսումնասիրությունից պարզ դարձավ, որ ծեերը և գարդամառիվները յայնորեն աարաժվամ են Անդրկովկասի մ. ք. ա. 12-11րդ. դարերով թվագրվալ եուշարձաններում:

1 Դ. Խաչատրյան, *Артыкский некрополь*, Ер., 1979, погр. 393, 492, 636; А. Мартиросян, *Армения и эпоху бронзы и раннего железа*, Ер., 1964, стр. 195 рис. 76/7, стр. 209 рис. 81/11. С. Деведжян, *Лори-берд I*, Ер., 1981, тавл. XVI, рис. 5.

2 Կ. Սիսիանցի, *Основные проблемы истории племен Восточной Грузии в XV-VII вв. до н. э.*, Тбилиси, 1973, тавл. LIX, LX, LXV₂; Կ. Սիսիանցի, *Восточная Грузия в конце бронзового века*, Тбилиси, 1979, тавл. XVI, XVII₆; Է. Խանգաղյան, Կ. Սիսիանցի, Է. Պարսիանցի, *Մեծամր*, եր. 1973, աղ. XXXVII նկ. 2, աղ. XXXVIII նկ. 3-4:

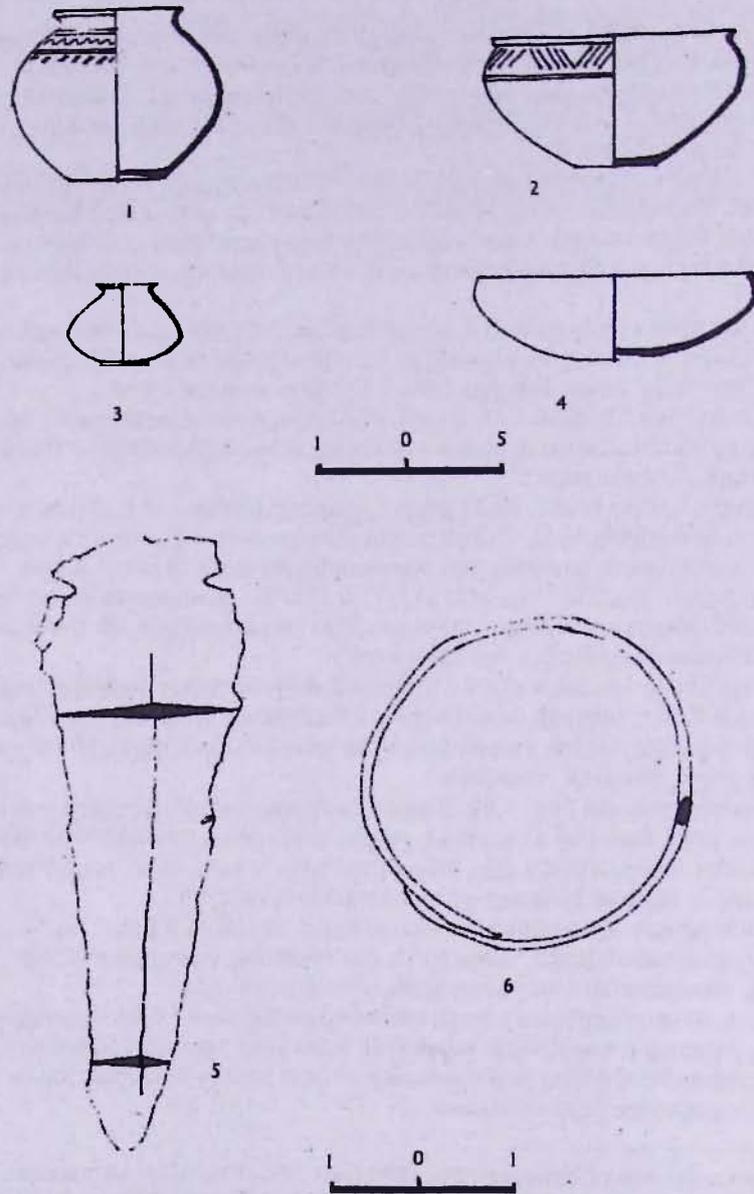
3 Դ. Խաչատրյան, *Артыкский некрополь*, Ер., 1979, стр. 15.

4 Կ. Սիսիանցի, *Основные проблемы истории племен...*, тавл. LXII, LXV₂; Բ. Աբրամիշվիլի, *Тбилиси I*, рис. 50₅₃₆

5 Դ. Խաչատրյան, նշվ. աղյու., էջ 14-15.:

6 Լ. Սիսիանցի, *Раскопки памятников Кети и Воскесаска*, Ер., 1989, тавл. 49_{1,4}

7 Կ. Սիսիանցի, *Основные проблемы истории племен...*, тавл. LXV₂.

Դամբարանում մեծ թիվ են կազմում մեաաղյա իրերը, որոնց մեջ առանձին խումբ են կազմում ձվածիր օղակները (աղ.2): Մրանք պատրաստված են բրոնզալուրից, որին մեկ ու կես պառլյա սալով՝ սաացել են ձվածիր անոթ: Ծայրերը քրչ սրված են և գալիս են իրար վրա: Չվածիր օղակները շրթայի նման եագցված են եղել իրար մեջ՝ երեք-չորս ետար միասին: Տ. Ֆարգսայանը դրանք առանձնացրել է՝ թողնելով միայն երեք օղակից բաղկացած մեկ շրթան:

Նամանախյա օղակներ եայտնի են գեոևս մ.թ.ա. երրորդ եազարամյակից սկսած և եայանարերվել են Ֆասկտուից,⁸ Կարաբոյինո Բալկարիայից,⁹ Դադաուանից¹⁰: Գ. Շմիդտը դրանք անվանում է քունքազարդեր և գտնում է, որ բրոնզե քունքազարդերից ենագույնները եայանարերվել են Հունգարիայից և Տրոյայից¹¹: Այն, որ դրանք քունքազարդեր են, պնդում է մաև Բ. Տելտվը: Կենարոնակուն Կովկասում, Թլիի դամբարանադաշտից եայանարերվել են մեծ քանակաթյամբ բրոնզե քունքազարդեր, որոնք թվագրվում են մ.թ.ա. 14-11-րդ դարերով¹²: Հայտնարերվել են մաև Վրաստանում՝ Սալխերիից, Արխագիայի դոմեններից, Թրիյան դամբարանադաշտից, և մեծամասամբ թվագրվամ են մ.թ.ա. 12-11 դարերով¹³:

Սակայն թե՛ կենարոնակուն Կովկասից, թե՛ Վրաստանից և թե՛ Եվրոպայից եայտնարերվածներից սչ մեկը մյուսին եագցված չի եղել, բոլորն էլ եայանարերվել են առանձին, մի րիասա, որը դժվարաթյուն է առաջացնամ Շիրակավանից եայտնարերվածների կիրառական նշանակարյանը ճշտելու եարցամ: Սակայն մի բան է պարզ, որ դրանք եանդես են եկել դեոևս մ.թ.ա. երրորդ հազարամյակից, եարաանել են մինչև մ.թ.ա. երկրորդ հազարամյակի վերջերը և անեն տարածման բավակուն լայն արեալ:

Շիրակավանի դամբարանում մետաղյա իրերի ևս մի խամբ են կազմամ վրեանաձև կոճակները (աղ.2, նկ.2-9): Դրանք թեի անցկացման եամար պատրասաված անցքի աարեր ձևեր անեն և բաժանվամ են խմբերի:

Առաջին խումբը կազմում են երևք բրոնզե կոճակներ (աղ.2 նկ. 2-4), որոնք անեն կիսագնդաձև ուռուցիկ անսք: Մրանք ներսից անեն կամրջակ, որը կտրվածքում կոր է և չունի գոգավորաթյան: Կամրջակը ներսի կալմից նմանվամ է շրջանագծի տրամագծին, փատոռեն այդ կամրջակով է թելը կարվել՝ կաշվի կամ կտորի վրա ամրացելով կոճակը: Կոճակներից երկասի (աղ.2 նկ.2,4) տրամագծերը 20 մմ են, լսկ բարձրությունները՝ 10 մմ, երրորդի տրամագիծը՝ 18 մմ, իսկ բարձրությունը՝ 7 մմ (աղ. 2, նկ 3):

Նամանորինակ կոճակներ եայտնարերվել են Արթիկի դամբարանադաշտից, Քեթիից և Հայաստանի այլ հնավայրերից: Թվագրվամ են մ.թ.ա. 12-11-րդ դարերով¹⁴: Արթիկից եայանարերված կոճակները ևս թվագրվամ են մ.թ.ա. 12-11-րդ դարերով¹⁵: Նույն դարերով են թվագրվամ մաև Կենարոնակուն Կովկասից՝ Թլիից եայանարերված եոճակները¹⁶: Նամանորինակ կոճակներ եայտնարերվել են մաև Սինգեչաուրից և Ացխեթից¹⁷:

Երկրորդ խումբը կազմում են երեք բրոնզե կոճակներ (աղ.2, նկ.6,5,8), որոնք, ի աարերբություն առաջին խմբի կոճակների, ունեն րիտք ինչ եասա, կարվածքում ուղղանկյուն և քիչ գոգավոր կամրջակ: Այս կոճակներից մեկի (աղ.2, նկ.6) կամրջակը կտրված է: Երեք կոճակներն էլ ունեն միևնույն չաիերը. տրամագծերը՝ 20 մմ է, բարձրությունը 10 մմ: Նամանորինակ կոճակներ եայանարերվել են Դիլիջանից, Լոռի-երվից,¹⁸ Թլիից,¹⁹ Գարջիանիի շրջանի Գադրեկիլի դամբարանադաշտից²⁰ և թվագրվամ են մ.թ.ա. 12-11-րդ և 10-9-րդ դարերով:

⁸ Ե. Կրուլյով, *Материалы по археологии Северной Осетии докувалского периода*, МИА, 83, М.-Л., 1959, стр. 48, 75, рис. 19.

⁹ А. Круглов, Б. Пятровский, Г. Подгаецкий, *Могильник в г. Нальчике*, МИА, 3, М.-Л., 1941, стр. 114, тавл. IV.

¹⁰ М. Гаджиев, *Из истории культуры Дагестана в эпоху бронзы*, Махачкала, 1969, стр. 186.

¹¹ G. Schmidt, *Troja, Moukeno-ingarn*, Berlin 1904, p. 608.

¹² Б. Тсхов, *Центральный Кавказ в XVI-X вв. до н. э.*, М., 1977, стр. 56-58, 169-170.

¹³ Б. Кухтин, *К вопросу о ранних стадиях бронзової культуры на территории Грузии*, КСИМК, 8, М.-Л. 1940, стр. 9, 11, рис. 1, 3.

¹⁴ Л. Пестроян, *Раскопки памятников Кети и Воскеаска*, Ер., 1989, тавл. 48.

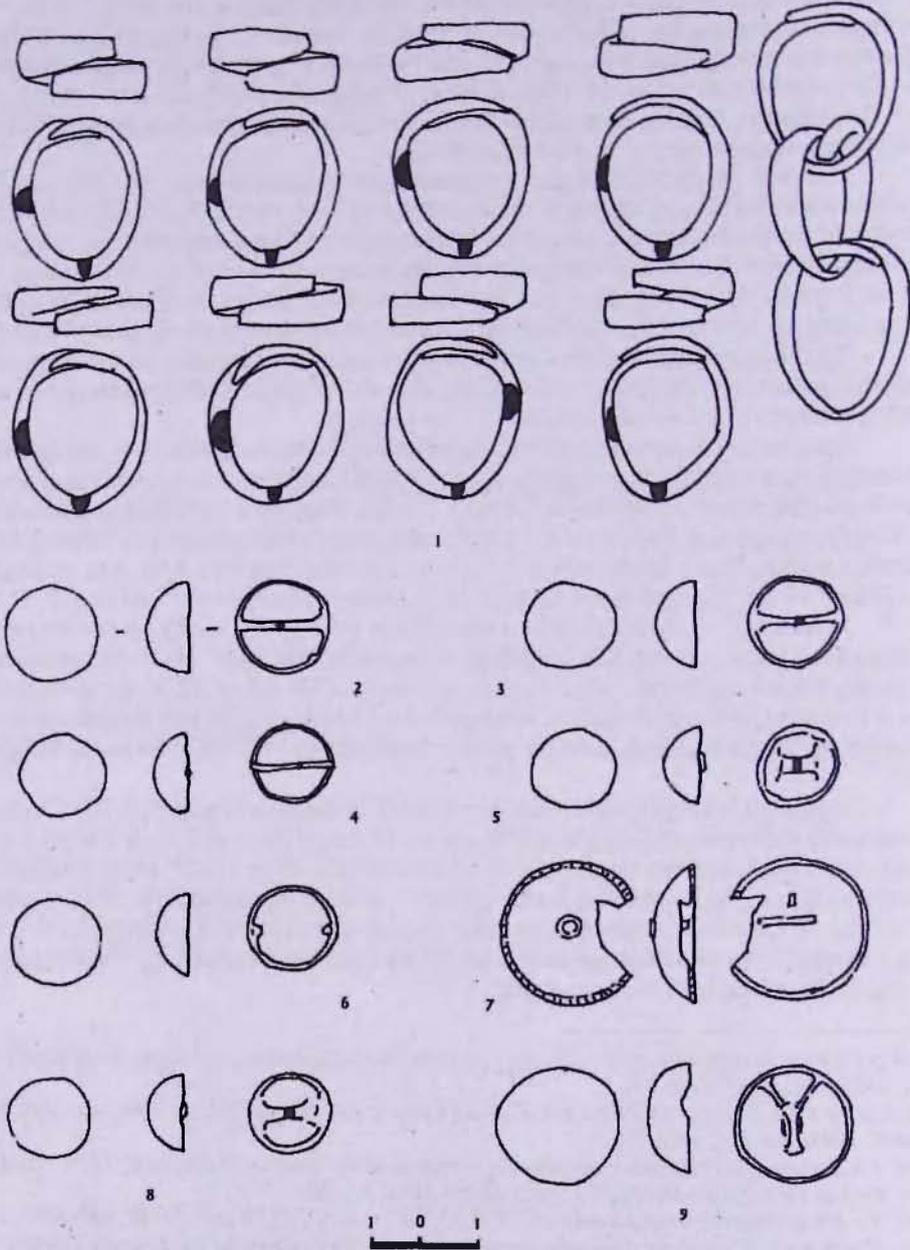
¹⁵ Т. Хачатрян, *Армянский некрополь*, Ер., 1979, стр. 15.

¹⁶ Б. Тсхов, *Центральный Кавказ в XVI-X вв.*, стр. 177, рис. 114_{56, 59, 60}.

¹⁷ Г. Аслаянов, Р. Ваядов, Г. Юнэ, *Древний Мингечаур*, Баку, 1959, стр. 62, 83; А. Калавадзе, *Автореферат докт. дисс.*, Тбилиси, 1969, стр. 68.

¹⁸ С. Деведжиян, *Лори-берд I*, Ер., 1981, табл. VI, рис. 4; С. Есаян, О. Оганисян, *Каталог Дилиджанского краеведческого музея*, Ер., 1969, тавл. XXVII_{5, 6}; Б. Тсхов, *Центральный Кавказ в XVI-X вв.*, рис. 114_{55, 61}.

¹⁹ Б. Тсхов, *Центральный Кавказ в XVI-X вв.*, рис. 114_{55, 61}.

Երրորդ խմբին սրականում է մեկ կոճակ (աղ.2, նկ.9), որը ևս բրոնզից է, ալամազիձը 25 մմ է, իսկ բարձրությունը 10 մմ: Այս կոճակը ներսից ունի ձվաձև կտրվածքով վտրքիկ, աղեղնաձև կամրջակ՝ թելի եամար անցքով: Կամրջակի մի կողմից՝ աջ և ձախ տղղություններով, եարերով եատակին, կոճակի ներքին սրսաին են մխանում երկս եամենատարար նեղ կամրջակներ՝ կազմելով Y աաոր: Դրանք ստաջացնում են

²⁰К П и ц х с л а у р и, Восточная Грузия в конце бронзового века, Тбилиси, 1979, табл. XXIII₂, XXV₁₇.

երեք ետոված կարելու եամար: Հտվանարար այս կոճակը նախատեսված է եղել գրա-
եաշապիկի եամար, այդ իսկ սրատճառով այն ամրացվել է լրացուցիչ կամրջակներով:

Չորրորդ խմբին պատկանում է ծարիրից պատրաստված մեկ կոճակ (աղ. 2, նկ. 7), որի տրամագիծը 30 մմ է, թափությունը՝ 10 մմ: Սրա մակերեսին կան խարակու
զարդանվաշեր: Կոճակի եզրերը զարդարված են խարակա գծանվաշերով, իսկ կենտ-
րոնում կա փոսիկ անեցող ուռուցիկ ելուստ: Կոճակը ներսից ունի ռելիեֆ կամրջակ՝
անցքով:

Ծարիրից տաարաստված կոճակներ եայանարերվել են Արթիկի թիվ 287 դամ-
բարանից, Էլյասից և թվագրված են մ. թ.ա. 12-11-րդ դարերով²¹:

Ընդհանրապես կոճակները ծստայել են եագուսար կոճկելուն, միաժամանակ
եանդես են եկել որպես պերճանքի սաարկա: Մեասայա կոճակները եանդիպում են
նաև գրաեաշապիկների վրա և ունեն կրկնակի գործսանուրյուն՝ որպես զարդ ու միա-
ժամանակ որպես գրաեաշապիկն ամրացնող դետալ:

Շիրակավանի դամբարանից եայանարերվել է նաև րրոնգե դաշույն (աղ. 1, նկ. 5):
Այն ունի ձգված ետանկյունաձև շեղը, որը կտրվածքում շեղանկյունաձև է: Եելըն ունի
կենարոնական ող: Ոչ ցայասն արտաեայաված ուսերի վրա, վնասված եատվածներ-
րում նշմարվում են երկու անցքեր՝ նսխատեսված փայան կամ ոսկրև րոնակի ամրաց-
ման եամար: Դաշույնի երկարությունը 11 սմ է:

Նմանաաիպ դաշույններ եայանարերվել են Արթիկի թիվ 635 դամբարանից, Լ.ե-
նինականից, Կիրովականից, Բժնիից, Ռեոկին Լագերից, Պակերից և թվագրված են
մ.թ.ա. երկրորդ հազարամյակի վերջերով²²: Հայտնաթերվել են նաև Մամտալրոյից,
Սախերիից, Չորխիսկից, Կվասատալիից, Կասալի շրջանի Ռենև գյուղից և այլ վայ-
րերից²³:

Սայրերի կենարոնական մասում վտքը ինչ ներճկվածությունը և շեղրի ձևը
եաճախ ուսումնասիրողներին եանգեցրել է այն մարին, որ այսօրինակ դաշույնները
Լովկաս ներթափանցել են Միկենից: Սակայն Ե.Կրուպնովը գանում է, որ դրանք եան-
դիսանամ են ավելի եին տեղական դաշույնների շեղրերի ձևերի շարունակությամբ²⁴:

Շիրակավանի դամբարանից եայանարերված ապարանջանը (աղ. 1, նկ. 6)
պարաստված է ձվաձև կտրվածք ունեցող րրոնգալարից, որի ծայրերը թերևակի սր-
ված են և անցկացված մեկը մյուսի վրա: Ապարանջանի արամագիծը մոա 5,5 սմ է:
Նմանօրինակ ապարանջաններ եայանարերվել են Կամոյում, Այրիվանքում, Լենինա-
կանում, Արթիկում և այլուր²⁵:

Դամբարանի մեասայա իրերից է ասեղը (աղ. 1, նկ. 7), որը պարաստված է
րարակ, կարվածքում կլոր րրոնգալարից: Ունի սուր ծայր, իսկ վերևի մասում աննշան
եասասանում է և ունի օվալաձև անցք թելի անցկացման համար: Նմանօրինակ ասեղ-
ներ եայանարերվել են Արթիկի թիվ 334, 572, 206 դամբարաններից,²⁶ Պուկերից, Ասա-
լի րլուրից²⁷ և այլ վայրերից:

²¹ Կ. Կ. Կ. Կ. Կ., *Артыкский некрополь*, Ер., 1979, стр. 15, 232.

²² Կ. Կ. Կ. Կ., *Древняя культура Ширака*, Ер., 1975, стр. 199; Կ. Եսայև, Օ. Օգանյան, *Каталог Давиджанского...*, стр. 9-10, тавл. 1-7; Կ. Եսայև, *Оружие в воениое дело древней Армении*, Ер., 1966, стр. 59-61, тавл. XI, XII; Կ. Եսայև, *Культура племен северо-восточной Армении*, Ер., 1976, тавл. 128, 129; Հ. Մարիրիսյան, Հայաստանի ու թրոնգեղարյան րնակավայրերն ու դամբարանաշատերը, ՀՀՀ, 2, սրակ 2, Եր., 1969, աղ. XV, նկ. 6, 7, էջ 29, աղ. XV, նկ. 1; Ս. Եսայան, ՀՀ օվիանիսյան, նշվ. աշխ., էջ 9-10, աղ. I, նկ. 6-7:

²³ Կ. Ս. Կ. Կ. Կ., *Основные проблемы истории племен...* тавл. LXIX, 116, 137; Գ. Լոմտաճաճե, *Археологические раскопки в Мичхета, Тбилиси*, 1955, стр. 112, тавл. 4; Բ. Կուֆլի, *Археологическая маршрутная экспедиция в Юго-Осетию и Имеретию, Тбилиси*, 1949, стр. 70; Բ. Եսայև, *Центральный Кавказ в XVI-X в.в.*, стр. 87-110, рис. 84, 7-12.

²⁴ Ե. Կրուպնով, *Древняя история Северного Кавказа*, М., 1960, стр. 99

²⁵ Ս. Եսայան, Հայաստանի օվիանիսյան րնակավայրերի րրոնգե ապարանջանները, ՀՍՍՌ ԳՍ Տեղեկագիր, 2, Եր., 1964, էջ 82-94, աղ. I, նկ. 12-14:

²⁶ Կ. Կ. Կ. Կ., *Артыкский некрополь*, Ер., 1979, стр. 14-17.

²⁷ Կ. Եսայև, *Культура племен северо-восточной Армении*, Ер., 1976, тавл. 128, 17-21, 121, 15.

Այսպիսով, Շիրակավանի նորահայտ դամբարանի նյութերի համեմատությու-
նը Հայաստանի, Անդրկովկասի և Կենտրոնական Կովկասի վերոնշյալ համալիրների
սառույց թվագրված նյութերի հետ թույլ է ապիստացնելու հեռավոր եզրահանգումները.
ա.) թվագրման սահմաններն են մ.թ.ա. 14-13-րդ դարերից մ.թ.ա. 10-9-րդ դարերը,
բ.) նյութերն ընդգրկում են ասրածական քավականին լայն արեալ,
գ.) ի ասրերիաթյուն վերոնշյալ հուշարձանների գոտիների, Շիրակավանում քուն-
քազարդերը հանդես են գալիս 3-4 հաար միացած՝ շրթալի ձեով:

Հիմք ընդունելով, որ Շիրակավանի նյութերը ժամանակագրորեն մոտ են
մ.թ.ա. 12-11-րդ դարերով սառույց թվագրված համալիրներին, դամբարանը կարելի է
թվագրել եիշյալ ժամանակաշրջանով: Նյարահայտ դամբարանը գալիս է ամբողջաց-
նելու Շիրակավանի դամբարանադաշտի ժամանակագրական պատկերը:

НОВОНАЙДЕННОЕ ПОГРЕБЕНИЕ ИЗ ШИРАКАВАНА

____ *Резюме* _____

____ *Г. Мсрян* _____

В 1982 году во время строительных работ на территории нового Ширакавана, рабочий из Гюмри Т. Фарзаян обнаружил погребение. Сопутствующий инвентарь состоял из двух кувшинов, двух мясок, вронзового кинжала, враслета, иголки, 7-и пуговиц, 12-и овальных височных колец и одной пуговицы из сурьмы. Найденные материалы аналогичны материалам памятников Армении, Закавказья и Центрального Кавказа 12-11 веков до н. э.

На основании подробного анализа формы захоронения и сопутствующего инвентаря, новонайденное погребение датируется 12-11-ми веками до н.э., что соответствует общей датировке Ширакаванского некрополя /14-11 вв до. н.э./.